

NAGY ZSOMBOR Reformátusok Budapesten

Egy posztmodern tudománytörténeti vállalkozás visszhangja*

Hadd villantsak fel öt jelenetet egy kiváló lelkész életéből: 1944 késő őszen egyik este egy zsidó asszony menekült be Szabó Imre pesti református esperes lakásába. A család épp a vacsoraasztalnál ült. Az asszony úgy jutott ide, hogy kilépett a Dunához indított menetből, és a Vilma királynő fasorba, a parókiára futott. Kisvártatva két nyilas csengetett, keresve a szökevényt. Az esperes higgadt maradt. Lánya visszaemlékezése szerint megkérdezte a fegyvereseket, hogy elegendő-e, ha bemutatja a családot? „A feleségem, a lányaim, a fiam, és most velünk vacsorázik a sógornóm” – mutatott a menekülőre. A fegyveresek szó nélkül távoztak. Az esperes ekkor huszoneves(!) lányát, Évát – a történet közreadóját – arra kérte, azonnal öltözzön, és menjen el az illető asszony férjéhez, abba a házba, ahol még azokban az órákban is folyt a zsidók összegyűjtése, és nyugtassa meg az illetőt, hogy felesége biztonságban van. A kérést a lány nem kis bátorsággal teljesítette is.¹ A történetnek szinte groteszk párja, hogy a zsidó származásúak befogadása nem ért véget a szovjet megszállással. Az óvóhelyről kiszabaduló Fellner család Andrassy úti villájába a szovjet parancsnokság költözött be. Ekkor Szabó Imre átadta nekik a parókia két lakható szobája közül az egyiket.² A harmadik rövid történet is a hit kiváló példája: ugyanezekben a napokban kért éjszakai szállást egy a szovjetek elől bujkáló német menekült is. Az esperes, ha nem is tudta, de sejtette, hogy egy magas rangú katonatisztról van szó. Szállást adott, és a szovjet hivatalos közigazgatás életveszélyes fenyegetésével dacolva nem jelentette fel az illetőt. Negyedikként azt kell felidézni, hogy ez az ember nem csak az ártatlanoknak nyújtott segítséget, hanem a bűnösöknek is adott útbaigazítást, merre találják a valódi Megváltót. Krisztus vizsgálásának evangéliumával felkereste a cégéres bűnösöket a börtönben, nem egy esetben a kivégzés előtt, a siralomházban.

* *Reformátusok Budapesten I–II.*, Argumentum – ELTE Művelődéstörténeti Tanszék, 2006. Szerkesztette: Kósa László

1 Szabó Éva közlése

2 Erős Zsuzsa – Szabó Julianna szerk.: *Ég, de meg nem emésztetik. Szabó Imre a budapesti református egyházmegye első esperese. Naplók 1914–1954.* Bp., 2001. 100.

És hogy e döbbenetes történetek körbe záródjanak: azon kevesek egyike volt, akik lelki és anyagi segítséget igyekeztek nyújtani a kommunisták által kitelepítetteknek – míg végül őt is kényszerlakhelyre költöztették.

Öt rövid történet, öt jelenet egy emberről, aki ezekben a helyzetekben mindig a nehezebbet választotta, aki mind az öt helyzetben annak igyekezett segíteni, aki nagyobb bajban volt. A megrázó az, hogy a hétköznapi logika alapján szemben álló történetek a krisztusi szeretetben szépen megerősítik egymást.

Miért mondom el mindezt egy könyv kapcsán? Mert ez az én köszönetem elsősorban Kósa László egyetemi tanárnak, a szerkesztőnek, de a kötet valamennyi munkatársának azért, hogy jómagam is részt vehettem a *Reformátusok Budapesten* című kétkötetes mű munkálataiban, amelyek nélkül talán nem jutottam volna ilyen közel Szabó Imre felkavaró történeteire.

E bevezető után talán nem szorul további magyarázatra, hogy sajátos helyzetben vagyok, amikor egy olyan művet ajánlok az olvasó figyelmébe, amelyben én is társszerzőként szerepelek. Mivel semmiképpen nem szándékozom a tárgyilagos kívülálló – könyvismertetésnél amúgy ajánlott – neutrális nézőpontjának látszatát kelteni, úgy határoztam, hogy egy rövid szerkezeti ismertető után egyfajta hatástörténeti pillanatképet nyújtok: áttekintem azokat a recenziókat, amelyek a két kötetes mű 2005-ös bemutatása, 2006-os megjelenése óta napvilágot láttak. Így tehát vállalom a talán szokatlan „belső nézőpont” szubjektivitását.

A kétkötetes munka egyszerre jeleníti meg a klasszikus történettudomány és a modern tudományelmélet módszertanát. Az enciklopédikus szerkezetben logikusan kronologikus rendben és tematikusan épülnek egymásra a fejezetek. Az egyháztörténeti és a statisztikai tanulmányok arra a kérdésre keresik a választ: hogyan jött létre a főváros reformátussága. Ezeket az áttekintő fejezeteket „mélyfúrások” követik. Olyan lelkészek portréi, akik döntően befolyásolták a budapesti egyházi életet. Jómagam is ilyen lelkészportrékat írtam a kötetbe, és ezért „belülről” is rendkívül izgalmasnak tartom ezeket, mivel a klasszikus példákra visszanyúló műfajt a modernitás újra fölfedezte, és az egyik legsikeresebb tereppé fejlesztette. A személyiség hatása, a közel hozó *egyéni* és a sokszor jól ismert *általános történelem* komoly feszültségben találkozhat egymással. A harmadik rétegben az időrendet témánként követve az oktatási és szeretetintézményekről, az alapítványokról, a tudományos gyűjteményekről, az azonosságtudat ápolásáról szóló elemző írások, a sajtó, majd a felekezeti kapcsolatok és a közelmúlt hiánypótló áttekintése olvasható. A negyedik síkon pedig a kronológia, egy

fogalom- és kifejezéstár, valamint a névmutató teszi teljesen áttekinthetővé a kötetet. A sűrű lábjegyzetek ugyanezt a célt szolgálják: teremtsék meg a kohéziót a fejezetek közt, illetve utaljanak a munka azon részére, ahol a téma bővebb kifejtése olvasható. A fent hivatkozott szubjektivitás talán megengedi, hogy emiatt az izgalmas oda-vissza utaló, a köteteket átszövő átjárhatóság miatt a posztmodern regény szerkezetéhez hasonlítsam a munkát. Az érdekesnek talált – nem egyszerűen valóban regényesen izgalmas – szálát úgy lehet akár ezer(!) oldallal később fölvenni, hogy az előre és visszautalások hálója végig átlátható marad. Példaként említem, hogy a bevezetőben említett Szabó Imre-portré mellett, róla a kötetben több mint hetven másik helyen lehet hosszabban-rövidebben olvasni. Ez a szerkezet teszi könnyen használhatóvá a két vaskos kötetet.

Ha a recenzió egyfajta válasz a megjelenő munkára, úgy most erre a választ, a kiváltott visszhangot vizsgálom röviden meg. A mű 2006 telén jelent meg, így az első ismertetésekre csak a következő esztendőben került sor. A 2007 márciusában megjelenő Kommentárban (2007/2.) Papp István méltatja azt a munkát, melyet a harminckét, zömmel fiatal szerző koordinálása jelentett, és megállapítja, hogy olyan „műhelyről” van ez esetben szó, amelyben a különböző szakterületek eltérő karakterű képviselői sikeresen védtek ki az unalmasság veszélyével járó ismétlések csapdáját, és sikeresen teljesítették az ilyenkor szükséges egyenletes színvonal követelményét is. Papp Nagy Áron Budapest vallásföldrajzáról szóló tanulmányát emeli még ki, amely úttörő jellegű, „hiszen a négy nagy (római katolikus, izraelita, református, evangélikus) budapesti felekezet számarányának alakulását elemezi 1813-tól 1949-ig, kiegészítve a 2001-es népszámlálás adataival.”³ Az ismertető, leíró részben Kiss Réka és Hatos Pál tanulmányait említi külön is Papp.

Kiss Rékának a közelmúlt feltárásáról szóló monografikus fejezetét szinte valamennyi recenzió külön is méltatja. Így a Kovács I. Gábor tollából a Korallban megjelent cikk is, mely a legterjedelmesebb az ismertetők között. Nem csak ismertető, hanem össze is foglalja a legfontosabb összeálló tanulságokat. Az egyiket a szociológus szerző úgy fogalmazza meg, hogy a „tanulmánykötet tanulsága szerint a magyar reformátusság entitása jelentős részben budapesti impulzusokra, a nagyvárosi problémákra adott válaszok nyomán kapott újabb mintázatokat”. Többek közt Kovács I. Gábor írása

kapcsán visszaigazolva látom a korábban a portré műfajára tett megjegyzésem, miszerint ez egy izgalmas, és hiánypótló része ennek a vállalkozásnak.

A sorban a Vigilia 2007/10-es számában Rónay László írása következett. A katolikus felekezethez kötődő folyóirat ismertetése nagyon fontos mérföldköve a kiadványról folyó diskurzusnak, hiszen a katolikus-protestáns dinamika végigvonul a munkán. Rónay megértő, elismerő ismertetése komoly esélyt rejt magában arra, hogy a munka felekezeti tanulságai is fókuszba kerülhessenek. Érdekesnek találok a Prohászka és Ravasz belmissziói tanulságaiban párhuzamot vonó gondolatsort, illetve az ebből kibontott, az ökumené felé mutató irányt. Rónay László záró soraiiban úgy fogalmaz, hogy általában a magyar történelem megértését mélyíti el a vállalkozás.

A Kortárs 2008/4, áprilisi számában Tőkéczi László ismertetése, ajánlása olvasható. Ez az írás azért is fontos, mert Tőkéczi László nemrégiben vette át az ELTE Művelődéstörténeti Tanszékének vezetését, amely tanszék a Papp István által említett műhely középpontja. Ennek megfelelően Tőkéczi írása leginkább „továbbgondoló”. Új szempontot vet fel például akkor, amikor azt hangsúlyozza, hogy a mai főváros területét vizsgálva felfedezhető a reformáció első századától számított folytonosság is – habár a tanulmányokban a hangsúly épp ennek az ellenkezőjén van, miszerint 1781-ig, a türelmi rendeletig nem szerezhettek Pesten és Budán tulajdont református –, hiszen Óbudán, Rákospalotán és Rákoscsabán még az ellenreformáció idejében is élő gyülekezet volt.

Egészen mai üzenetet fogalmaz meg Tőkéczi, amikor azt írja, hogy a budapesti reformátusság sok szempontú bemutatása arra is tanít, hogy az emberi életet egyre inkább átható uniformizáló materializmussal szemben van lelki ellenszer! Egy nem ellenséges politikai világban óriási szervező- és hatóerőt jelent az evangélium.⁴ Ugyanakkor ez a cikk az, amelyik az egész modernkori reformátusság és történetiség egyik nagy sztereotípiáját is nyíltan bizonyítottnak látja, miszerint „elfogulatlanul olvasva világosan látszik az a nagy szerep, amely arányszámon felüli szellemi-kulturális hatást kölcsönzött a magyar reformátusságnak még egy olyan településen is, ahol mindig – bár állandóan növekvő létszámmal – kisebbségben s gyenge infrastruktúrával élt.”⁵

Az ismertetők sorát Imre László cikke zárja a Hítel 2008. júliusi számában. Imre is inkább értelmez, egy eszmetörténeti háttér elé állítja a munkát és ezzel együtt ismerteti, bírálja. Ebben több határozott kijelentést is tesz, olyanokat, amelyek – véleményem szerint – nem minden tekintetben felelnek meg a kötet alapvonalának.

3 Papp István: Pesti reformátusok. In: Kommentár 2007/2 114.

4 <http://www.kortaronline.hu/0804/tokeczki.htm>

5 <http://www.kortaronline.hu/0804/tokeczki.htm>

Így hangsúlyosan azt a képletet állítja föl, miszerint amíg a XIX. század derekán, vége felé a magyar irodalomban a református elem egyértelműen sikeres (Jókai, Arany, Kemény, Gyulai Pál, Arany László), addig a politikai szerephez jutás ambivalens eredményekhez vezetett. A politika- és eszmetörténeti mérleg egyik serpenyőjébe ugyan belekerül Tisza Kálmán, akivel elsőként kálvinista köznemes lett a magyar miniszterelnök, s aztán fia, István, aki 1916-ban IV. Károly fejére az esztergomi hercegprímással együtt hithű református miniszterelnökként tette fel a koronát a budavári ünnepségen, sőt a politikai emancipáció csúcspontjaként említi a szerző azt is, hogy Horthy Miklós kormányzóval a király helyére is kálvinista magyar kerül államfő gyanánt. A másik serpenyőbe azonban Ady kívülállósága, a Nyugat értelmezhetetlensége református szempontból, valamint az a szerző szerint eszmetörténeti lépéstévesztés kerül, amely szerint a reformátusság „elmaradt attól a nagy hivatástól, hogy egy felgyorsult világban a nagy, új áramlatok (pl. a *szocializmus* – kiemelés N. Zs.) vitapartnere legyen.”⁶ A szerinte a szárszói találkozókban megnyíló esélyeket a történelem elsöpörte, azokat lehetetlen volt kiaknázni. A vállalkozás kapcsán ezekre a gondolatokra azért kívánom fel-

hívni a figyelmet, mert igen sarkosak. Hogy egyértelműen fogalmazzak: munkánkkal éppen az ilyen fölvetéseket igyekeztünk finomítani. Az ezeröttszáz oldalt meghaladó két kötet árnyaltságát tekintve nagy kihívásnak tartom a diskurzusban ezt a síkot fölvetni.

Érdekesnek találom, hogy Imre László hangsúlyosan említi problémaként a magyarság többfelekezetiességét. Egyenrangú gondolatként jelenik meg nála a protestantizmus–katolicizmus ellentét mint megtartó és mint káros, megosztó dinamika. Ettől a kérdésfölvetéstől ismertetése élénk és izgalmas lesz. Szinte vitaindítónak hat. És ő az, aki a legátfogóbb elismerést fogalmazta meg a kötetekről: „A Kósa László által szerkesztett, roppant értékű munka nemcsak az elmúlt évtizedek legjelentősebb szociológiai, művelődéstörténeti felekezettörténeti vállalkozása, hanem alighanem szélesebb körben is egyedülálló vállalkozás.”⁷

Zárásként és az ügy érdemét tekintve nagy várakozással tekintek az elé a diskurzus elé, amely az elmúlt másfél esztendőben épp csak elkezdődött.

6 Imre László: Reformátusok Budapesten. Kósa László és munkatársai két kötetéről. In: Hítel 2008/7 123.

7 Uo.: 125.

